"YULDUZLI TUNLAR" ROMANIDA ANTONIMIK QATLAMNING ESTETIK IMKONIYATLARI

Tojiboyeva Husnida, *mustaqil tadqiqotchi, husnida540@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu tezisda Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida qo'llangan antonimlarning badiiy-estetik vazifasi tahlil qilinadi. Roman matnidan olingan misollar asosida antonimlar personaj taqdiridagi fojia, ruhiy holatning o'zgarishi hamda tashqi va ichki dunyo o'rtasidagi nomutanosiblikni ochishda qanday xizmat qilishi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, kontekstual antonimiyaning badiiy tasvir ta'sirchanligini oshirishdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: antonimiya, antonim, badiiy matn, kontekstual antonimiya, qarshilantirish, stilistik vosita

Аннотация. В тезисах анализируется эстетическая функция антонимов в романе Примкула Кадырова «Звёздные ночи». На примерах из текста романа показано, как антонимы помогают раскрыть трагедию судьбы героев, изменение их душевного состояния, а также несоответствие между внешним и внутренним миром персонажа. Отдельное внимание уделено роли контекстуальной антонимии в усилении выразительности художественного образа.

Ключевые слова: антонимия, антоним, художественный текст, контекстуальная антонимия, противопоставление, стилистическое средство.

Abstract. The paper examines the aesthetic function of antonyms in Pirimqul Qodirov's novel "Starry Nights". Using examples from the text, it shows how antonyms reveal the tragedy of the characters' fates, shifts in their emotional state, and the disparity between the outer and inner worlds of a character. Particular attention is paid to the role of contextual antonymy in enhancing the expressiveness of the literary image.

Keywords: antonymy, antonym, literary text, contrast, stylistic device

Kirish. Antonimiya so‘zlar orasidagi semantik munosabatlardan biri bo‘lib, unda muayyan leksik birliklar o‘zaro qarama-qarshi ma’noni ifodalaydi. Ya’ni antonimiya hodisasi qarama-qarshi ma’noga ega bo‘lgan so‘z juftliklari orqali yuzaga keladi, bunday so‘zlar esa antonimlar deb ataladi” [1, 146-b.].

Tilda antonim so‘zlarning qo‘llanishi badiiy nutqning ifoda kuchini oshirishda muhim vosita hisoblanadi [2, 50-b.]. Ular nutqqa jonlilik, ta’sirchanlik hamda emotsional-ekspressiv rang bag‘ishlaydi. Shoir va yozuvchilar borliqdagi narsa-hodisalarni yanada aniqroq ochib berish, ularning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatish maqsadida qarama-qarshilik asosida tasvirlashda antonimlardan samarali foydalanadilar. Bu usul kuchli stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. “Yulduzli tunlar” romanida ham antonimlar keng uchraydi va ular turli ma’no qirralarini ifodalashga yordam beradi. Yozuvchi ushbu so‘zlardan voqea-hodisalar, shaxs va predmetlarning xususiyatlarini ochishda, shuningdek, lirik qahramonning ichki kechinmalari hamda ziddiyatlarini yoritishda mahorat bilan foydalanadi.

Bir vaqtlar gulday qiz bo‘lgan Robiyaning o‘zini «xotin», «beva», deb atashi Tohirning borlig‘ini qaqshatib yubordi.[3, 268-b.]

Jumlada "gulday qiz" iborasi bilan "xotin" va "beva" so‘zlari o‘zaro ziddiyatga qo‘yilgan. Garchi tilshunoslikda "qiz" va "xotin" so‘zlari sof lug‘aviy antonim sanalmasa-da, ushbu kontekstda ular personaj taqdirining ikki qarama-qarshi qutbi sifatida namoyon bo‘ladi.

"Gulday qiz" – go‘zallik, beguborlik, umid va yoshlik ramzi.

"Xotin", "beva" – og‘ir hayotiy yuk, ijtimoiy tamg‘a, yo‘qotish va sinovlar ramzi. Yozuvchi Robiyaning tilidan aynan shu so‘zlarni ishlatishi orqali uning o‘z taqdiriga nisbatan shafqatsiz xulosasini ko‘rsatadi. Bu so‘zlar shunchaki ijtimoiy holatni emas, balki qahramonning ichki "sinish"ini ifodalaydi. Robiya o‘zini oddiygina "ayolman" demayapti. U "xotin" (erli ayol maqomi) va undan ham og‘riqlisi – "beva" (yolg‘izlik va judolik maqomi) so‘zlarini ketma-ket qo‘llaydi. Bu orqali yozuvchi qahramon

ruhiyatidagi evrilishni izchil va ta'sirli tasvirlaydi. Ushbu parchada muallif antonimik ma'nodoshlikdan foydalanib, inson taqdiridagi fojiani birgina jumlaga sig'dira olgan. Yoshlik va gurkiragan hayot ("gulday qiz") hamda sovuq va qattiq haqiqat ("beva") o'rtasidagi kontrast asarning umumiy g'oyasiga xizmat qilmoqda. Agar yuqoridagi misolda antonimik qarshilantirish personaj fojiasini ko'rsatishga xizmat qilgan bo'lsa, keyingi o'rinlarda yozuvchi inson ruhiyatining qayta tiklanish jarayonini tasvirlashda ham antonimlardan mahorat bilan foydalanadi.

Badiiy asarda antonimlar nafaqat insonning ijtimoiy holati yoki harakatini, balki tabiat hodisalariga qiyoslangan ruhiy manzaralarini tasvirlashda ham yetakchi o'rin tutadi. Yozuvchi inson qalbini jonsiz narsalarga qiyoslar ekan, qarshilantirish usulidan foydalanish orqali tasvirning emotsional quvvatini oshiradi. Buni quyidagi misol orqali ko'rish mumkin:

Malikaning o'lim sovug'idan muzlagan qalbiga hayotning iliq nafasi tegdi-yu, ko'nglini bo'shashtirib yubordi.[3, 618-b.]

Jumlada "muzlagan" (sovuq) va "iliq" so'zlari o'zaro antonimik munosabatga kirishgan. Shuningdek, bu zidlikni "o'lim" va "hayot" tushunchalari yanada kuchaytirgan.

"O'lim sovug'idan muzlagan qalb" – umidsizlik, tushkunlik va hayotdan to'yganlikning eng yuqori nuqtasi.

"Hayotning iliq nafasi" – najot, iliqlik va yashashga bo'lgan intilish ramzi.

Odatda "sovuq" va "iliq" fizik xususiyatlarni ifodalaydi. Biroq yozuvchi mahorati shundaki, u bu fizik tushunchalarni abstrakt (mavhum) tushunchalarga – "o'lim" va "hayot"ga bog'lagan. Bu o'rinda "sovuq" – o'limning, "iliqlik" – hayotning sifatlovchisi bo'lib kelmoqda. Jumladagi "muzlamoq" va "bo'shashmoq" (erish ma'nosida) fe'llari personaj ruhiyatidagi muzlikning erishini, ya'ni qalbning qayta "yumshashini" ko'rsatadi. Antonimlar oddiy farqli so'zlar emas, balki tarkibida zidlikni belgilovchi antisemiya bo'lgan birliklar va ular juftlik asosida shakllanib, tushunchaning ikki

qarama-qarshi tomonini ifodalaydi. Shuningdek, chinakam leksik antonimlar bir xil o‘zakka ega bo‘lmay, mutlaqo boshqa fonetik tarkibga ega bo‘lishi lozim. [4, 215-b.]. Mazkur misolda antonimlar ("o‘lim" – "hayot", "muzlagan" – "iliq") matnning poetik jozibasini ta’minlash bilan birga, personajning tushkun holatdan ruhiy uyg‘onish pallasiga o‘tishini tasvirlashda asosiy semantik markaz bo‘lib xizmat qilgan.

Yozuvchi ijodida antonimlar nafaqat lahzalik ruhiy holatlarni, balki personaj hayotining umumiy mazmuniga aylangan mantiqiy zidliklarni ifodalashda ham muhim vositadir. Agar oldingi misolda tashqi iliqlik qalbni erigan bo‘lsa, navbatdagi parchada tashqi obodlik va ichki inqiroz o‘rtasidagi paradoksal (zid) munosabat antonimik qutblar orqali namoyon bo‘ladi:

Mening taqdirim g‘alati, mavlono, − dedi. − Atrofimni obod qilganim sari o‘zim so‘lib bormoqdaman.[3, 623-b.]

Jumlada "obod qilmoq" va "so‘lib bormoq" fe’llari o‘zaro qarshilantirilgan.

"Obod qilmoq" – qurish, yaratish, gullatish va hayot baxsh etish (tashqi dunyoga yo‘naltirilgan).

"So‘lib bormoq" – hayotiylikni yo‘qotish, quvvatsizlanish va ma’nan yemirilish (ichki dunyoga yo‘naltirilgan). Qahramonning "Mening taqdirim g‘alati" degan xulosasi aynan shu antonimik ziddiyat ustiga qurilgan. Odatda "obodlik" bor joyda "gullash" bo‘lishi kerak, lekin bu yerda yozuvchi anti-parallellik usulini qo‘llagan: tashqi dunyo qanchalik yashnasa ("obod bo‘lsa"), qahramonning ichki dunyosi shunchalik xarob bo‘lib borayotir. Muallif "so‘limoq" metaforasi orqali insonni o‘simlikka (gulga) qiyoslaydi. Yozuvchi mahorati shundaki, u qahramonning jamiyat uchun qilayotgan xizmati uning shaxsiy baxtsizligi evaziga kelayotganini bitta antonimik bog‘lamda ifodalaydi.

"Obod qilmoq" – bu ijod va bunyodkorlik, "so‘limoq" – bu fidoiylikning achchiq natijasi. "Sari" ko‘makchisi bu yerda antonimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi. Tashqi taraqqiyot va ichki inqirozning bir vaqtda, parallel ravishda sodir bo‘layotgani

tasvirning fojiaviyligini oshiradi. Yozuvchi ushbu o‘rinda antonimlar yordamida "tashqi dunyo – ichki olam" munosabatlaridagi nomutanosiblikni ko‘rsatgan. "Obodlik" va "so‘lish" tushunchalarining bunday kutilmagan zidlanishi personaj xarakteridagi dramatizmni va uning taqdiridagi "g‘alati"likni to‘laqonli ochib berishga xizmat qilgan.

Xulosa. Asarda qo‘llanilgan antonimlar oddiy qarama-qarshi ma’nolarni ifodalash bilan cheklanmay, badiiy tasvirning ichki mexanizmini harakatga keltiruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tahlil jarayonida kuzatiladiki, muallif antonimlardan ayniqsa keskin vaziyatlar, dramatik burilishlar va qahramonlar ruhiyati murakkablashgan o‘rinlarda mahorat bilan foydalanadi. Bu esa matnda tabiiy ziddiyat muhitini yuzaga keltirib, o‘quvchini voqealar ichiga yanada chuqurroq olib kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 464 b.
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
3. Qodirov P. Yulduzli tunlar: roman. – Toshkent.
4. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.